

Ibrahim Bakić

A NACIONALIZMUS SZOCIÁLANATÓMIÁJA

Könnyű a nacionalizmusról beszélni híveinek azonosítása nélkül. Mi-helyt meg kell nevezni őket, mélységes csend áll be. Se vége, se hossza az e tárgykörrel foglalkozó tudományos és politikai megnyilatkozásoknak, amelyek többnyire megmaradnak a nacionalizmus azonosításánál és hívei társadalmi hovatartozásánál. Az alábbiakban kísérletet teszünk annak meghatározására, hogy a jugoszláv társadalom mai fejlődési körülményei között a nacionalizmus mely társadalmi szférákban tenyészik, és mely társadalmi csoportok pártolják.

Mindenekelőtt vessünk egy pillantást a nacionalizmus közvetlenül felismerhető megtestesítőire és közvetett szószólóira. A következő három csoportot különíthetjük el: 1. A polgári társadalommal és ideológiával tudatosan azonosuló erőket, amelyek valójában nem léptek ki a régi társadalom kereteiből; 2. a szocializmus eszméjével, de különösen jelenlegi gyakorlatával nem egyező erőket és 3. a szocializmusnak azokat a híveit, akik számára nem felel meg az a történelmi lehetőség, amelyet a jugoszláv szocialista forradalom teremtett meg a társadalmi és nemzeti érvényesülés keretét képező szocialista öngazgatású viszonyokban.

Mindhárom esetben olyan osztályjellegű társadalmi tényezőkről van szó, amelyek közvetítő szerepet szándékoznak betölteni, vagy töltenek be a szocializmust magáénak valló munkásosztály és az általános közösségi formátumot megtestesítő nemzet között, amely a szocializmusban szükségszerűen válik az integráció és a dezintegráció szociális tényezőjévé. Ebből kifolyólag a nemzetek a szocializmus körülményei között kiteljesedő funkcióit érintő közvetítő szerepe rendkívül fontos sorsának további alakulásában: egyrészt azért, hogy ez a folyamat csupán a nemzet belső erőire irányul-e, ami legtöbbször a szeparatizmus és a nacionalizmus előcsarnoka, ugyanis a humanizálódás itt szükségszerűen válik dezintegrációs tényezővé, mégpedig a többnemzetiségű közösség, s annak nemzetközössége ellenében; másrészt, hogy ez a folyamat kifelé irányul-e, más nemzetközösségekre, a nemzetek egymás közötti kapcsolatteremtésének az értelmében vett integrációra.

A nemzeteken belül ennek a két folyamatnak a hatására megy végbe a társadalmi erők szüntelen átcsoportosítása. Egymáshoz és az említett folyamatokhoz való viszonyulásuk fontos kijelzője lehet annak, hogy egy többnemzetiségű közösségben a nemzet pozíciójáért folytatott harc eszköze a nacionalizmus lesz-e (lett légyen az pozitív vagy negatív), illetve azok a folyamatok és gyakorlati változások, amelyek mindenekelőtt magán a nemzeten belül és más nemzetekhez viszonyítva viszik végbe a nemzeti jelleg társadalmi átalakulását a szocialista öngazgatás körülményei között. Azokról az erőkről van szó, amelyek egyrészt a nemzeti kizárólagosság, s ezáltal a nemzet elidegenedésének a fenntartására és erősítésére törekszenek, másrészt pedig olyanokról, amelyek a nemzetnek a polgári társadalomból átmentett megcsontosodását és bezárkózását igyekeznek megszüntetni, beleértve azokat a korlátozásokat is, amelyek a szocializmusnak mint ellentmondásos folyamatnak a kiépítése során jönnek létre a nacionalizmus köntösében.

Ezek az erőviszonyok sohasem voltak kiegyensúlyozottak. A szocialista forradalom győzelmével a kommunizmus platformja köré tömörült szocialista erők kerültek túlsúlyba. Természetesen a szocializmus fejlődési koncepciója és stratégiája kapcsán ellentmondásokra és összetűzésekre is sor került, sőt szakadásra is, ami az államilag intézményesített és az öngazgatású szocializmusért vívott harcban nyilvánult meg. Ezek a körülmények rendkívüli módon kedveztek, hogy a szocializmus kialakítása a saját bürokratikus és etatista eredetű nacionalizmusának újratermelődési feltételeit, hogy létrehozza a forradalom által legyőzött polgári erők hagyományos nacionalizmusának felélélnkülését és gyakorlati fellépését elősegítő társadalmi és egyéb feltételeket. Ezek ideológiája és társadalmi tudata válik a mai körülmények között a nacionalizmus mozgatójává, ugyanis a jelenkori jugoszláv társadalom számos társadalmi és nemzeti vonatkozását elfogadják.

A szocializmusért és az ellene folyó szakadatlan küzdelemben, amelynek hol az öngazgatási, hol meg valamiféle más szocializmus — állami, liberális, vallásos (mint pl. az iszlám és keresztény szocializmus stb.) — a tétje, jönnek létre a nacionalizmusnak a szocialista- és kommunistaellenes platformját meghatározó társadalmi, ideológiai és politikai feltételei.

A kutatásokból kitűnik, hogy a szocializmus erői hagyományait és programjukat tekintve a társadalmi viszonyok alapvető folyamataira vezethetők vissza, amelyek történelmi lehetőséget teremtenek az öngazgatás társadalmi viszonyai közepette végbemenő emberi és nemzeti érvényesülés előtt. Megbizonyosodhattunk azonban egy olyan heterogén és kiterjedt társadalmi, ideológiai és politikai közeg jelenlétéről is, amely nyomást gyakorol az öngazgatás társadalmi folyamatára és viszonyaira, sőt lerombolni igyekszik azt. Ahelyett tehát, hogy a munkásosztály öngazgatási viszonyai érvényesülnének, állandóan szembesülnünk keil a mindent társadalmi és nemzeti síkra visszavezető nemzeti problémák áradatával, amelyek legfőbb előidézői a nem pusztán ösztönös, hanem

tudatos és szervezett tevékenységen alapuló nemzeti homogenizálódásnak és elzárkózásnak. Erre engednek következtetni a nemzeti viszonyokkal kapcsolatos politikai vonatkozások gyakorlati megnyilvánulásai is. Ugyanez érvényes a köztársaságok — tartományok és a szövetség közötti egyes viszonyokra.

A gazdasági viszonyok etatizálása, az öngazgatás pangása kedvez a nacionalizmus legfontosabb hajtóerejét képező gazdasági autarkriának. Forrásait ugyan nem a rendszerben, sem pedig a gazdasági és politikai életben kell keresnünk, hanem a rendszer instrumentumaiban, amelyek különválasztják a társadalomfejlődés forradalmi stratégiáját a gyakorlatban érvényesülő fejlesztési koncepciótól. Minden elemzés ugyanis — még a szocialista és szocialistaellenes erők részéről sokat kárhoztatott bíráló jellegűek is — arra utal, hogy a rendszer forradalmi, szabadságszerető és humanista tartalmai egyenjogúságot biztosítanak minden ember és nép számára. A különböző társadalmi szférák, mint amilyen a gazdasági és politikai rendszer, eszmeileg és koncepciójukat illetően ezekre támaszkodnak. Ez nyert megfogalmazást alkotmányunkban és A társult munkáról szóló törvényben, miszerint a gazdasági szférát az egységes jugoszláv piacnak, a társadalmi szervezetek különböző szintjeit pedig a küldöttrendszeren alapuló egységes döntéshozatalnak kell jellemeznie. E két társadalmi nézőpont instrumentumainak a kialakítása azonban nem volt megfelelő sem eszmei sem gyakorlati szempontból. Így például a társult munka technológiáját és öngazgatási szervezését nem az alkotmány és A társult munkáról szóló törvény egységes rendszere alapján hozták létre. Ehhez a gazdasági szféra etatista tényezői mellett jelentős mértékben hozzájárult a nemzetinek a rendszer gazdasági szerkezetén belüli mechanikus értelmezése.

Kardelj helyesen dolgozta ki a munkások öngazgatási döntéshozatalát a társult munkában, s ezáltal a nemzeteknek a többletmunkához való jogát, és helyesen állította fel az országhatárokon belüli gazdasági kapcsolatteremtés elvét, ami egyébként alkotmányunkban és A társult munkáról szóló törvényünkben is fontos helyet kapott. Nem zárt nemzetgazdaságokról van tehát szó, mint ahogyan a gazdasági viszonyok egy része a gyakorlatban funkcionál, hanem a nemzetek gazdasági érdekeiről, melyeket a társult munkába öngazgatási alapon szerveződő munkásosztály határoz meg, nem pedig az állam. A politikai rendszer és a gazdaság instrumentumainak mintájára alakult ki a köztársaságokban és tartományokban megtestesülő államnak a gazdasággal való összefonódása, ami később a politikai és gazdasági rendszernek a nemzeti jelleg hangsúlyozásával a köztársasági és tartományi keretek közé való szorításához vezetett. Végző soron ez idézte elő a zárt nemzetgazdaságok létrejöttét, amelyek legfontosabb okai voltak a gazdasági s ezáltal a társadalmi autarkriának, ez utóbbi viszont nem más, mint a nacionalizmus egyik hajtóereje.

Miundannyiunk számára ismeretes, hogy sem az alkotmány, sem A társult munkáról szóló törvény nem helyezte kilátásba egész iparágak

és komplexumok köztársasági és tartományi szintű egységesítését, összetett társultmunka-szervezetként való megszervezését, különösen nem vonatkozott ez olyan rendszerekre, mint például a vasút és postaforgalom, amelyek természetüknél és szervezettségükönél fogva képtelenek így létezni. A felmerülő gazdasági problémáktól eltekintve is nehézségekbe ütközik a termelőerők helyes elosztása, és a gazdasági szolidaritás elvét is csak körülményesen lehet alkalmazni, hisz a köztársaságok és tartományok személyében megtestesülő állam minduntalan beavatkozik. Az államköziség logikája szerint rettegnek attól, hogy „becsapják” őket, s ezért igyekeznek „túljárni” mások eszén, ami szintén megnehezíti a gazdaság alanyai, a köztársasági, de különösen a szövetségi tényezők közötti öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások megkötését. Mindez magától értetődően nemzeti ellentétet vált ki, és eszmei-politikai síkon manipulatív lehetőséget teremt a nacionalista- és egyéb kommunistaellenes erők számára. Ezt támasztja alá a nacionalistáknak és a többi szocialistaellenes erőnek a szövetségi szervek megállapodásai és döntései során felmerülő problémákkal kapcsolatos ideológiai és politikai manipulációja.

Ha egy pillantást vetünk az utóbbi évek jugoszláv társadalmának szociális jellegére, nem nehéz felismerni, hogy milyen kiemelkedő szerepet tölt be a nemzeti tényező, amely nem egyszer döntően meghatározza a társadalmi folyamatokat és viszonyokat. Napjainkban egyértelműen kimondhatjuk, hogy egyes szervezett és szervezetlen csoportok és intézmények törekvéseiben és gyakorlatában az a szemlélet érvényesül, hogy mindent a nemzetire vezetnek vissza, még olyan társadalmi folyamatokat és viszonyokat is, amelyeknek sem történelmileg sem más vonatkozásban nincs közük ahhoz. Természetesen mindez azoknak a társadalmi csoportoknak és rétegeknek az érdekvédelmét szolgálja, amelyek kivételezett társadalmi helyzetben vannak, vagy szeretnének kerülni, még pedig nemcsak szűkebb értelemben véve, hanem mások munkaeredményeinek a kisajátításával és az ezzel kapcsolatos döntéshozatallal. Valójában ez a legfőbb hajtóereje a társadalom etatizálásának és a nacionalizmus keletkezésének, ami minden bizonnyal magyarázatot adhat a jugoszláv társadalomban jelenleg észlelt nacionalista törekvésekre.

Ilyen szempontból legalább hat olyan társadalmi réteget különböztetünk meg, amelyből a nacionalizmus hívei regrutálódnak:

1. A társadalmi tudatával, ideológiájával, kulturájával, mentalitásával és politikai mimikriájával még mindig erőteljesen jelenlevő polgári réteg nemcsak a fennmaradásáért folytat küzdelmet, hanem megújulásáért és továbbfejlődéséért is, miközben hol a régi, hol az új jobboldal szerepében tűnik fel. Továbbra is csak formálisan a „régiként” fémjelzett nacionalizmus megtestesítője, mivel jelenkori társadalmunk számos időszzerű vonatkozását magáévá tette. Ez a réteg képtelen megbékélni a szocializmussal, s legkevésbé fér össze öngazgatást hirdető változatával. Ebbe a rétegbe tartozik az értelmiség konzervatív része, amely manapság lehangosabb szószólója nemzetének, s ezáltal a nacionalizmusnak

is. Éppen a műszaki és humán értelmiségnek a mások munkájából élő része (amely hivatását társadalmi intézmények és tetemes közösségi eszközök segítségével a saját gazdasági érvényesülésére használja fel), igyekszik nemzeti vonatkozásokkal leplezni átfogóvá minősített szükségletei kielégítését, amelyek mind tartalmi, mind formai megnyilvánulásukat tekintve abba a fogalomkörbe tartoznak, amelyet nacionalizmusként jelölünk meg. Ez az elidegenedés olyan mértékben van jelen, amennyire a társadalmi eszközökkel lehetővé tett szellemi tevékenység nem gyakorol kedvező visszahatást a termelőerők fejlődésére, a társadalmi újratermelésre és az egész társadalom fejlődésére. Ez a társadalmi réteg többnyire az alábbi területeken viszi véghez ideológiai és politikai manipulációit:

— A nacionalisták állandó manipulációs területe nemzeteink és nemzetiségeink történelmi múltja, amelyet arra használnak fel, hogy durva támadást intézzenek a jelenkori történelem, népfelszabadító háborúnk és szocialista forradalmunk ellen. Végző következtetésük illetve követelésük a „nemzeti megbékélés”, hogy béküljenek össze a nemzeti és társadalmi felszabadítás erői a reakcióssal és az árulókkal, azaz a szocializmus és a kommunizmus hívei a jobboldali nacionalista és reakciós csoportosulásokkal.

— A kultúra és a tudomány állandóan ki van téve annak a nacionalista törekvésnek, hogy felszínre kell hozni az illető nemzet „tudományos” és „kultúrtörténelmi” jelentőségét. Ilyen értelemben a nacionalisták ténykedése mindinkább a rendszer intézményeire irányul, vonatkozik ez különösen a tudományos, közművelődési és tájékoztatási intézményekre. Ezekben alakítják ki és fogalmazzák meg „memorandumba” foglalt javaslatokat, amelyek polgári megoldásokat kínálnak mind a társadalmi viszonyok kialakítására, mind a nemzeti kérdés rendezésére (emlékezzünk csak vissza a horvát nacionalisták 1971-es szeparatista memorandumára, a muzulmán nacionalisták pániszlám memorandumára, a nagyalbán nacionalizmus és irredentizmus pozíciójáról meghirdetett kosovóra és a legújabbra, a szerb nacionalizmus célkitűzéseit összefoglaló memorandumra).

— A tájékoztatási eszközök egy részében, különösen a hetilapokban és időszakos kiadványokban bőségesen találhatunk nacionalista és kommunistaellenes álláspontokat képviselő írásokat, a jugoszláv társadalom, főleg az egyenjogúság, a testvériség és egység elleni támadásokat. Mind gyakrabban használják fel erre a célra a különböző monografikus kiadványokat, történelmi visszaemlékezéseket és a memoáriródat.

— A polgári nacionalista jobboldal egyre gyakrabban intéz támadást a fiatalok és az oktatási rendszer ellen, mert stratégiájának ez is egyik jelentősebb célpontja. Elképzeléseik megvalósításához egyre gyakrabban próbálják igénybe venni az ifjúsági sajtót és folyóiratokat, s megkísérlik a múlt nacionalista szemszögéből áttekinteni a jelenkor időszerű társadalmi problémáit. Úgyesen manipulálnak a fiatalság munkanélküliségé-

vel, munkára való jogának lassú és kedvezőtlen megvalósulásával, és társadalmi rétegződésével.

— A nyelv és a nyelvhasználat szintén gyakori témája a nacionalista mesterkedéseknek, természetesen a tudomány és kultúra, a nemzeti lét és érvényesülés leple alatt. Nem egyszer előfordul, hogy összebékíthetetlen és mesterkélt nyelvű különbségekről beszélnek, és kétségbe vonják egyes népek jogát a saját nyelvükre, hogy nyelvük közös legyen más népekével. Rendkívül agresszív módon — nemegyszer igen türelmetlenül és mások megértése nélkül — lépnek fel saját nyelvük és írásmódjuk védelmében, s teszik nacionalista hangneművé probléma-meglátásukat. Kitaróan hangsúlyozzák az állítólagos nyelvi és írásmódbeli vélt különbségeket, miközben durván visszautasítják a közéleti nyelvi kommunikáció közös értékeit és sajátosságait.

— A nemzeti integráció és érvényesülés nevében jól leplezett ideológiai és politikai húzásokkal egyszerűsítik le a lakosság országon belüli migrációját valamiféle etnikai és nemzeti tisztaság politikájára. A migrációs folyamatok mindennemű változását kapcsolatba hozzák az emberek nemzetiségével és a nemzetiségi viszonyokkal. Ezeket a folyamatokat indokolatlanul is politikai jellegűvé teszik, és kapcsolatba hozzák az alapvető emberi jogok megsértésével. A kosovói helyzetet, azaz a szerbeknek, a Crna-Gora-iaknak és más nemzetiségűeknek az irredentizmus és a nagyalbán nacionalizmus nyomására történő kitelepülését — a nacionalizmus különböző képleteinek alkalmazásával — igyekeznek más társadalmi környezetekre is érvényesnek tekinteni. Igen elterjedt nézet, hogy a szerbek és a horvátok a muzulmán nacionalizmus nyomására települnek ki Bosznia-Hercegovinából, és hogy a szerbiai és Crna Gora-i muzulmánok a szerb és a Crna Gora-i nacionalizmus hatására költöznek át Bosznia-Hercegovinába. A nacionalizmus ideológiai általánosításaitól nem mentesek a törvénytörő migrációs folyamatok sem, amelyek a mai civilizációs folyamatok gazdasági és kulturális körülményei következtében jönnek létre. Ezeket is nemzeti jellegűnek tüntetik fel, s azt állítják, hogy etnikailag tiszta közösség létrehozása a céljuk.

2. Sajátos társadalmi rétegnek számít a polgári társadalomban gyökerező és hagyományosan más munkájából élő klerikális struktúra, melyen belül két csoportot különböztethetünk meg. Az egyik az úgynevezett lojális réteg, amely elnézően és jóváhagyóan viszonyul a társadalmi változásokhoz, a másik viszont harcosan kommunistaellenes, teljesen képtelen összebékülni a szocializmus valóságával és az ebből következő változásokkal. Ez utóbbi csoportosulás állandóan az egyházi ideológia újraérvényesítésére törekszik, miszerint fokozott szerepet kellene betöltenie az egyes társadalmakban, elsősorban a szocialista berendezésekben, de a világszerte felmerülő időszerű problémák megoldásában is. Ilyen értelemben a különböző egyházi ideológiák többnyire világi jellegű törekvésekhez kötődnek. A korszerű keresztény egységtörekvések és az iszlám fundamentalizmus a maga számos változatával és megnyilvánulási formájával beleilleszkedik a jobboldal, mindenekelőtt a neokonzervatíviz-

mus ideológiai modelljének mai felújításába illetve kialakításába, eközben a vallási közösségek a maguk módján továbbra is hangsúlyozzák identitásukat és magyarázataikat. A vallásosságnak a nép körében való újjáélesztésére valamint a teljes erkölcsi és szellemi megújulásra hivatkozva hangsúlyozzák, hogy a társadalmi közösségek „igazságos” berendezése csak isteni azaz vallási törvényszerűségeken alapulhat. „Alternatív” vallási megoldásokat kínálnak fel a jelenlegi válság megoldására és a társadalomberendezés kialakítására (ez az alternatíva legszembetűnőbben az ún. pániszlám memorandumban, illetve nyilatkozatban van megfogalmazva). A társadalomtörténeti és kulturális körülményektől valamint a társadalmi helyzettől függően hirdetik a nép a homogenizálódását, mégpedig a vallási alapon történő nemzeti tömörülés formájában. A felkínált alternatív megoldásokban a vallást az emberek és a nép létfeltételének, a nemzet sorsát és egységét meghatározó tényezőnek tüntetik fel, egyes változatok szerint viszont nemzetek felettinek. Ilyen értelemben a hagyományos vallási tudat és egyházi modell a múltat a nemzeti történelem kisajátításával, mitologizálásával és egyoldalú értelmezésével vetíti rá a jelenre és a jövőre, azonosítja az egyház múltját a nemzet és az államiság történetével, elmossa a határt vallási és nemzeti vonatkozások között, s a legkülönbözőbb módon fűzi össze a klenikalizmust a nacionalizmussal. A mi jelenlegi körülményeink között ez az irányvétel nemcsak a súlyos történelmi örökség és a közelmúltban kifejezésre jutó negatív hatások miatt érdemel fokozott figyelmet, hanem egészen konkrét és időszerű törekvései miatt is, ugyanis hazánkban egy történelmileg túlhaladott és anakronisztikus ideológia újraélesztésére törekszük.

Ezeket a jelenségeket és törekvéseket többnyire az jellemzi, hogy kapcsolatban állnak a laikus nacionalista és kommunistaellenes csoportosulásokkal, amelyek nemegyszer a hazai és külföldi klerikális körökben lelnek menedékre. A klerikális réteg ezáltal igyekszik társadalmilag is megerősíteni saját elképzeléseit és tevékenységét. Összefonódásuk egyrészt arra vall, hogy milyen mértékben sekélyesedtek el a vallási tényezők és intézmények, másrészt pedig hogy a vallási struktúrák hosszú távon nemcsak meggyengült társadalmi pozíciójukat igyekeznek visszaszerezni, hanem egy hosszú távú társadalmi stratégiát is szeretnek előrevetíteni. Ezzel a törekvéssel nem csak általánosságban kell számolnunk, hanem az eszmei és politikai racionalizálásban is.

3. A szocializmus ellentmondásos fejlődésének talaján létrejött társadalmi réteg termeli újra Jugoszláviában azt a bürokratikus és etatista jelzővel illetett társadalmi csoportosulást, amelynek soraiból kerülnek ki a nacionalizmus hívei is. Létrejöttét a munka és a tőke közötti ellentét kiéleződésének köszönheti, aminek feloldása közvetlen hatással van a társadalom szociális átrétegződésére, ami a másik, a termelőmunkát végzők jövedelméből egzisztáló társadalmi réteg kárára megy végbe. Mindenekelőtt azokról a társadalmi csoportosulásokról és rétegekről van szó, amelyek a mások munkájából élnek, tehát a társadalmi intézmények számára a társult munkában dolgozók jövedelméből törvényesen

kiválasztott eszközökből vagy a társult munka számára végzett szolgáltatások ellenértékéből. Gyakorlatilag ez az adminisztráció, azaz a hivatalnoki réteg, amely társadalmi státusát a termelésben dolgozók tobbletmunkájának kárára valószínűsíti meg. Ebből a rétegből kerülnek ki mindazok a kispolgári, fogyasztói és egyéb konzervatív csoportosulások, amelyek kivívott társadalmi helyüket hajlamosak egyes társadalmi jelenségek ideológiai leegyszerűsítésével — a nemzetinek a nacionalizmus formájában való kinyilvánításával — védelmezni. A nacionalizmus — a maga mítoszaival, kispolgári jellegével és egyéb primitivizmusával — ényencofalatnak számít a csoport társadalmi pozíciói megőrzéséért folytatott ideológiai és politikai alkudozásokban.

4. Ugyanez az elidegenedés jellemző a politikai irányító apparátusnak arra a részére, amely a menedzserekre jellemző karrierizmusával lavírozik a politikai lehetőségek és a gyakorlat között. Gyakorlatilag ez nem más, mint a mások munkája gyümölcseiből élő, minden kreativitást nélkülöző politikai irányító réteg, amely fennmaradását politikai mesterkedéseinek és bürokratikus magatartásának köszönheti, s amelynek az a célja, hogy anyagi alapot teremtsen a saját szempontjából pozitív létezéséhez, s hogy elhitesse a politikai szervek és az irányító apparátus társadalmi jelentőségét. Ezek többnyire konformisták és megalkuvóan viszonyulnak a társadalmi megmozdulásokhoz. Nem szeretik a változásokat, különösen azokat nem, amelyek társadalmi helyzetük rosszabbodását idézhetik elő, politikai küzdelmeikben az előnyjogok megszerzésében vezérfonalnak mindíg a nemzetet, a nemzetit teszik meg. Politikai és bürokratikus manipulációikban rendkívül ügyesen használják fel a nemzetet és a nemzeti érdekeket. Mindent megtesznek, hogy a saját nemzetük „védelmezőinek” képében tüntessék fel magukat, mert ettől remélik meglévő, vagy még megszerzésre váró társadalmi pozícióik támogatását. Rendkívül hajlamosak a társadalmi érdekekkel és szükségletekkel kapcsolatos látszatkeltésre és ködösítésre, vonatkozik ez különösen az állítólag általuk képviselt közösség részérdekeire és ezeknek az összetársadalmi érdekekkel való mesterséges szembeállítására. Ezzel a réteggel ellentétben van egy olyan irányvétel is, amely az állítólagos közérdek kárára igyekszik érvényesíteni pozícióját, s ennek érdekében az általános és közös érdekek összeegyeztetését akadályozó és lassító ideológiai és politikai racionalizálással manipulál. Mindkét törekvés a saját társadalmi intézményétől függően ésszerűsíti a szeparatista vagy unitarista irányvonalat kitermelő ellentmondásokat. Ehhez a jugoszláv társadalom jelenlegi fejlettségi fokán mindenképpen hozzájárul az általános és közösségi érdekek szövetségi szintű összeegyeztetésének lassúsága. Ennek a társadalmi csoportosulásnak a képviselői tudatlanságuk, a kreativitás és a közös érdekek iránti érzék hiánya folytán nemegyszer válnak a nemzetek, köztársaságok és tartományok közötti érdekellentétek előidézőivé. Jórészt ebben rejlenek a jelenkori jugoszláv társadalom nacionalista jelenségeinek a forrásai. Ennek a csoportosulásnak tagjai, amíg társadalmi tisztségviselők (a politikai vagy közigazgatási struktúrában) a rendszer

felülmúlhatatlan védelmezői. Ha viszont bármilyen oknál fogva lemondanak pozíciójukról, akkor kiábrándultan térnek vissza kispolgári és polgári létükhöz, amelybe beleszülettek, a nacionalisták és a kommunizmus ellenségei között keresnek menedéket, sőt közvetlenül be is kapcsolódnak azok tevékenységébe.

5. A jugoszláv társadalom szerkezetében egyre fontosabb szerepet tölt be a nem termelői szférához tartozó kisipari réteg. Mivel ebben az ágazatban nincsenek megfelelő társadalmi szabályozók, amelyek a jövedelmi viszonyok öngazgatási szabályozásával rendeznék a helyzetet, és tennek meg a kisipart a gazdasági rendszer részévé, a réteghez tartozók nem kis része — az utóbbi években megsokszorozódott a számuk — más munkája alapján megvalósított extraprofitból tartja fenn magát, gondolunk itt a társadalmi szektor anyagi termelésében foglalkoztatottakra, termékeiknek és féltermékeiknek valamint munkaerejüknek az igénybevételére.

Ez az extraprofit különböző adópolitikai és pénzügyi manipulációk, kamat- és valutaügyletek stb. útján állandóan megújítja a munka nélkül szerzett tőkét, amelynek megőrzése és gyarapítása érdekében ez a réteg hajlamos ideológiai és politikai manipulációkra, korrupcióra és a korábban említett bürokratikus struktúrákkal való szövetkezésre. Ez a tőkeközpontú szemlélet kész magáévá tenni mindennemű nemzeti mítoszt és szimbolikát, leegyszerűsítéseiben eljut egészen nemzete glorifikálásáig és eufóriájáig (példaként megemlíthetjük az éttermek, vendéglők, csevapsütődék, cukrászdák, sőt ételek és italok nemzeti jellegű cíncvezését, egyének és csoportok nacionalista fellépésének támogatását, a nacionalista dalok éneklésének, nemzeti alapon szervezett ünnepek és gyülekezetek elnézését stb.). Ennek a rétegnek a csápjai elérnek a közigazgatási és politikai apparátusban dolgozó személyekig és csoportokig, ez a réteg a helyi viszonyok között nemzeti, jobban mondva nacionalista alapon klánokat hoz létre, kapcsolatba lép a klerikálisokkal és a kleronacionalistákkal, részt vesz a klerikalisták tömeges akcióiban, sőt parolázik a legsötétebb belső és külső ellenséggel.

6. A nemzeti vagy nemzet feletti összefüggésekbe ágyazott jugoszláv-ság eszméinek vallói a maguk korlátozottságával olyan potenciális társadalmi csoportosulást képeznek, amely mind horizontális mind vertikális vonatkozásban ellentéteket szülhet a nemzetek közötti viszonyokban. A csoportosulás erőforrását az a kifinomult bürokrata és centralista réteg képezi, amely kifejezetten ideológiai és politikai jellegű fölényeskedésével próbálja magát azonosítani az avantgardizmussal és a tiszta szocializmus értékeivel. Tagadja a szocializmusban is tovább élő kultúrtörténeti és nemzeti hagyományokat, és tisztas távolságot tart fenn maga valamint az etnikai és nemzeti közösségek között. Ennek a magatartásnak többnyire az a következménye, hogy jó adag bizalmatlanságot tanúsítanak mindazok iránt, akik nem fogadják el eszméiket. Végző soron ez a bizalmatlanság és türelmetlenség vezet a nacionalizmus különböző változatainak — elsősorban az unitarizmusnak és a szeparatizmusnak — a

kialakulásához. A nacionalizmusnak ez a formája inkább csak potenciális mint gyakorlati jellegű.

A nacionalizmusnak és antikommunizmusnak az előzőleg ismertetett feltételekből fakadó forrásain kívül van még egy forrása: a pluralizmus elmélete a marxizmusban és marxizmusról, valamint a kommunizmusról és szocializmusról. Főleg azok a törekvések tartoznak ide, amelyek a szocializmus és a vele kapcsolatos elméletek — például a sztálinista társadalomelmélet — következetlenségeit és hibáit a marxizmus ún. hivatalos elméletévé teszik meg, s erre alapozzák a marxizmus általános bírálatát, s ezt hozzák összefüggésbe Marxszal és Leninnel. A szocializmus és öngazgatás elméleti és forradalmi gyakorlatát elfogadó elméleti pluralizmus mindenképpen a nacionalizmus és antikommunizmus tényleges és potenciális forrása, a nacionalista és kommunistaellenes eszmék hajtóereje.

Az ideológiai zűrzavar és a jelenségek értékelésében a mércék különbözősége kihat mind a szocialista erők mind a JKSZ tevékenységére, s ezáltal — ha ugyan nem is közvetlen formában —, de passzivitásával és opportunizmusával kihat a nacionalizmus kialakulására, teret enged a nacionalista és kommunistaellenes erők fellépésének. Ezért időszerű a szocialista erők eszmei és politikai akcióegysége a nacionalizmus hívei elleni küzdelemben.

Az időszerű társadalmi-gazdasági problémák és azok elhúzódó megoldása is hozzájárul a nacionalista jelenségek életre keltéséhez. A kutatások szerint ezek a problémák nem a rendszerben gyökereznek, hanem a kellőképpen ki nem használt történelmi lehetőségekben, amelyek a jugoszláv szocialista forradalom elméletének humanista feltételéből és öngazgatási gyakorlatából következnek. Az öngazgatást itt olyan társadalmi viszonyoknak tekintjük, amelyben a legkonkrétabb formában — humanista gyakorlatként, azaz általános emberi emancipációként valósul meg a társadalmi és nemzeti érvényesülés. Történelmi szükségszerűség tehát a forradalom lényegének — mint a szocialista öngazgatású társadalmi viszonyok hajtóerejének — megőrzése, de azoknak az eszközöknek a továbbfejlesztése is, amelyek az adott körülmények között a legnagyobb mértékben hozzájárulhatnak az össztársadalmi és civilizációs fejlődéshez, beleértve saját bekapcsolódásunkat is céljaink és a világtörténelmi követelmények elérésébe. Ilyen értelemben mindent meg kell tenni, hogy a forradalmi változásokat megélt nemzet mint történelmi kategória bekerüljön korunk civilizációs folyamataiba, nyitottá váljon, és az általános emberi érvényesülést szolgálja. Ez egyben lehetőséget teremt arra is, hogy a nemzetből és a nemzetiből kiszűrjük mindazokat a retrográd tartalmakat, amely a polgári társadalmak öröksége, beleértve a nacionalizmust is, mint a nemzeti fejlődés legviszszahúzóbb elemét. A kiút azokban a történelmi és korszerű lehetőségekben van, amelyeket a humanista és emancipációs törekvéseket tartalmazó szocialista öngazgatás teremt meg. Ezért kell minden történelmi és társadalmi tényezőt és folyamatot — s ezáltal a gazdasági és politikai rend-

szer változásait is — alárendelnünk a szocialista öngazgatás fejlődésének, hogy társadalmunk a változások társadalma maradjon.

Minden jel arra vall, hogy jelenünknek ezeket a történelmi jelentőségű, aktuális folyamatait és változásait csak a kommunista mozgalom illetve a JKSZ képes hatékonyan elősegíteni, amelytől ez a történelmi pillanat sokat vár, többek között azt, hogy szervezetén belül is változások menjenek végbe. Sokkal mozgékonyabb, tisztább és hatékonyabb Kommunista Szövetségre van szükségünk, amely képes lesz egyesíteni és mozgósítani minden szocialista erőt az osztársadalmi haladásért folytatott küzdelemben. Egy ilyen „újításokra” elméletileg, intellektuálisan és gyakorlatilag felkészült Kommunista Szövetség forradalmi tapasztalatait és gyakorlati elképzeléseit a jugoszláv társadalom jelenlegi és jövőbeni fejlődését felölelő program foglalja magában. A nacionalizmus hordozói ellen az jelentheti a leghatározottabb fellépést, ha a JKSZ feladja passzív magatartását, és részt vesz a szocialista öngazgatásért folytatott küzdelemben. Ez azt is jelenti, hogy a társadalmi viszonyok fejlődését elméletileg, tudományosan és gyakorlatilag is elsősegítő baloldal, azaz az öngazgatású társadalmi fejlődés mellett síkraszálló szocialista erők egysége nélkül nem lehet harcot folytatni a jobboldal, így a nacionalizmus ellen sem. Ezen az egységen a kreatív értelemben vett tudomány és az újításokra kész politikai erők korszerű alapokra helyezett és alkotó jellegű kapcsolatát értjük. Többek között ezt azért említettük, mert előfordul, hogy mind a tudomány mind a politikai tényezők passzivitást tanúsítanak, s ez jelentős mértékben hat a Kommunista Szövetség egy részének a nacionalizmushoz való viszonyulására. Arról van szó ugyanis, hogy a tudomány ne tekintse magát politikának, sem pedig a politika magát tudománynak, ami alkotó jellegénél fogva mindkettőt arra készítetné, hogy folyamatosan keresse, kutassa az előrehaladás útját. Csak ezáltal válhat egységessé marxista, humanista és valódi értelemben vett baloldali beállítottságú értelmiségünknek a szocialista öngazgatás kiépítéséért folytatott küzdelme, s csak ezáltal konfrontálódhat a nacionalista és kommunistaellenes ideológiákkal, s azok hirdetőivel.

Garai László fordítása

Rezime

Socijalna anatomija nosilaca nacionalizma

Autor u studiji pokušava da odredi socijalna područja u kojima se u savremenim uslovima razvoja jugoslovenskog društva nacionalizam generira i reprodukuje, kao i da identifikuje socijalne grupe koje ga nose. Kao prepoznatljive protagoniste nacionalizma autor nabrāja: 1. snage koje se svesno identifikuju sa građanskom svešću i ideologijom; 2. one snage koje se ne slažu sa socijalizmom (kao idejom i pokretom, posebno u njegovom aktualnom izrazu;

i 3. one koje hoće socijalizam ali van istorijske mogućnosti koju je otvorila jugoslovenska socijalistička revolucija u obliku socijalističkog samoupravnog odnosa kao okvira otelovljenja socijalne i nacionalne emancipacije.

Polazeći od socijalne stvarnosti jugoslovenskog društva, posebno u poslednjih nekoliko godina po autoru je moguće identifikovati najmanje šest tipova socijalnih grupa iz kojih se regrutuju nosioci nacionalizma. To su: 1. Građanska struktura koja je još (u svesti, ideologiji, kulturi i mentalitetu, pa i u političkom oponašanju) žilavo prisutna i bori se ne samo da opstane, već i da se obnavlja i razvija, bilo u liku stare ili nove desnice. 2. Klerikalna struktura, koja svoju osnovu ima u građanskom društvu i tradicionalno egzistira na rezultatima tuđeg rada. Unutar nje izdvajaju se dve grupe. Jednu čini takozvana lojalna struktura, koja se prema socijalnim promenama odnosi tolerantno i sa respektom i, druga, militantna i antikomunistička, sa nepomirljivim stavom prema socijalizmu i promenama na toj liniji. 3. Socijalna struktura nastala na podlozi protivrečnog razvoja socijalizma u nas generira i reprodukuje onu društvenu grupaciju koju definišemo birokratsko-etatističkom. Ona nastaje u središtu zaoštavanja protivurečnosti rada i kapitala. 4. Deo političko-upravnog aparata i to onaj karakteristično menadžerski deo, koji lavira između mogućnosti kreacije i provedbe tekuće politike društva. To je u stvari ona nekreativna političko-upravna struktura koja živi na plodovima rada drugih. 5. U strukturi jugoslovenskog društva sve zapaženije prisustvo ima i onaj socijalni sloj koji se razvija u okviru takozvane male privrede i to u njenom neproizvodnom delu. 6. Nosioci ideja takozvane jugoslovenske ograničenosti i uokvirivanja u nacionalnoj ili nadnacionalnoj konotaciji i izvedbi su potencijalna socijalna grupacija koja može da postane faktor protivurečnosti u međunacionalnim odnosima kako po horizontalnoj tako i po vertikalnoj liniji.

Ideološke konfuzije i neujednačenost kriterija u oceni pojava, a onda naravno i u delovanju socijalističkih snaga, pa i samog SKJ, jesu faktor omogućavanja nacionalizma i to ne u direktnoj produkciji, već svojom pasivnošću, oportunistom — stvarajući prostora za nastup snaga nacionalizma i anti-komunizma. Zato izlazak SKJ iz pasivnog položaja na otvorenu scenu bitke za socijalističko samoupravljanje jeste najveće oružje i u ideološkoj i u političkoj borbi protiv nosilaca nacionalizma. Bez jedinstva na levisi nije moguće ostvariti ni bitku protiv desnice, te s toga ni protiv nacionalizma. To jedinstvo podrazumeva da se na moderan način ostvari stvaralačka veza između nauke, kao kreativne snage s jedne, i akcionih inovacija političkih snaga s druge strane. Pri tom autor ima u vidu problem koji se javlja kao faktor pasivizacije i nauke i političkih faktora u toj borbi. Radi se o tome da nauka ne uobražava da je politika, a da politika ne uobražava da je nauka, već da se u tome ostvari stvaralačka veza koja će i nauku i politiku pokretati ka stalnom istraživanju i promenama na putu napretka.

Resumme

Soziale Anatomie der Träger des Nationalismus

Der Verfasser versucht in seinem Studium den sozialen Wirkungskreis festzustellen, indem sich in den derzeitigen Bedingungen der Entwicklung der jugoslawischen Gesellschaft, der Nationalismus generiert und reproduziert, so-

wie auch dass er die soziale Gruppen, die ihn tragen, identifiziert. Als erkennbare Protagonisten des Nationalismus, zählt der Verfasser auf: 1. Kräfte, die bewusst sich mit dem bürgerlichen Gewissen und Ideologie identifizieren; 2. Kräfte, die sich mit dem Sozialismus als Idee — besonders in seinem aktuellen Ausdruck — nicht übereinstimmen; und 3. diejenigen, die den Sozialismus wollen, aber ohne der historischen Möglichkeiten, die die jugoslawische sozialistische Revolution eröffnete in der Form des sozialistischen Selbstverwaltungsverhältnisses, als Ramen der Verkörperung der sozialen und nationalen Emmanzipation.

Von der sozialen Wirklichkeit der jugoslawischen Gesellschaft abgehend — besonders in einigen letzten Jahren — ist es laut dem Verfasser, möglich zumindest sechs Typen sozialer Gruppen zu identifizieren aus welchen die Träger des Nationalismus, entstammen. Das sind: 1. die bürgerliche Struktur, die noch kraftstrotzend (im Bewusstsein, Ideologie, Kultur und Mentalität, sowie in politischer Nachahmung) vorhanden ist und kämpft nicht nur um das Bestehen, sondern auch um Entwicklung ob in der Form der alten oder in der neuen Rechtsseite; 2. die klerikale Struktur, die ihre Grundlage in der bürgerlichen Gesellschaft findet und traditionell auf Grund der Erfolge fremder Arbeit existiert. In seiner Inhalt sind zwei Gruppen zu unterscheiden. Die eine besteht aus der sogenannten loyalen Struktur, die sich, an Betracht der sozialen Änderungen, tolerant und respektiert benimmt und die zweite militante und Kommunismus gegnerische Gruppe, mit unversöhnlichen Standpunkt gegen dem Sozialismus und der Änderungen auf dieser Linie; 3. soziale Struktur, auf Grund der gegenseitigen Entwicklung des Sozialismus, die bei uns sich entwickelt, generiert und reproduziert die gesellschaftliche Gruppierung, die wir als bürokratisch-etatistisch deklarieren. Sie entsteht in der Mitte der Schärfung der Gegensätzlichkeiten der Arbeit und des Kapitals; 4. Teil des politischen leitenden Apparates — und zwar charakteristisch des Organisatorenteiles — das zwischen den Möglichkeiten der Kreation und Durchführung der laufenden Politik der Gesellschaft sich ausweicht. Das ist eigentlich unkreative politische Organistorenstruktur, die von den Produkten der Arbeit Anderer lebt; 5. in der Struktur der jugoslawischen Gesellschaft ist immer mehr die soziale Schichte erkennbar, die sich im Ramen der sogenannten Kleinwirtschaft — und zwar in deren unproduktiven Teil — entsteht; 6. Träger der Idee der sogenannten jugoslawischen Begrenztheit und Einrahmung in die nationale und übernationale Conotation und Durchführung, ist die potentionelle soziale Gruppation, Faktor der Gegensätzlichkeit in der zwischennationale Verhältnisse sein können, auf horizontaler sowie in vertikaler Hinsicht.

Ideologische Störungen und Ungleichheit der Maßstäben, zur Beurteilung der Erscheinungen, aber selbstverständlich auch in der Wirkung der sozialistischen Kräfte, sowie auch des Verbandes der Kommunisten Jugoslawiens sind Wirkungskräfte der Möglichkeit des Nationalismus, und zwar nicht in direkter Erzeugung, sondern in ihrer Passivität, Opportunismus zum Erscheinen der Kräfte des Nationalismus und Antikommunismus sind platzreichend. Der Eingang des SKJ aus der Position der Passivität in den freien Schauplatz des Kampfes für die sozialistische Selbstverwaltung, ist die stärkste Waffe des ideologischen, sowie auch politischen Kampfes, gegen der Träger des Nationalismus. Ohne der Gemeinheit der Linken, kann man den Kampf gegen den Rechten — und daher auch gegen den Nationalismus — nicht durchführen.